

ULUSLARARASI
AHMET YESEVİ'DEN GÜNÜMÜZE
İNSANLIĞA YÖN VEREN TÜRK BÜYÜKLERİ

SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

ROMANYA-KÖSTENCE

03-07 EYLÜL 2008

HAZIRLAYAN

İRFAN ÜNVER NASRATTİNOĞLU

ANKARA

2009

TÜRK CİLT SANATININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE MÜZELERDEN ÖRNEKLER

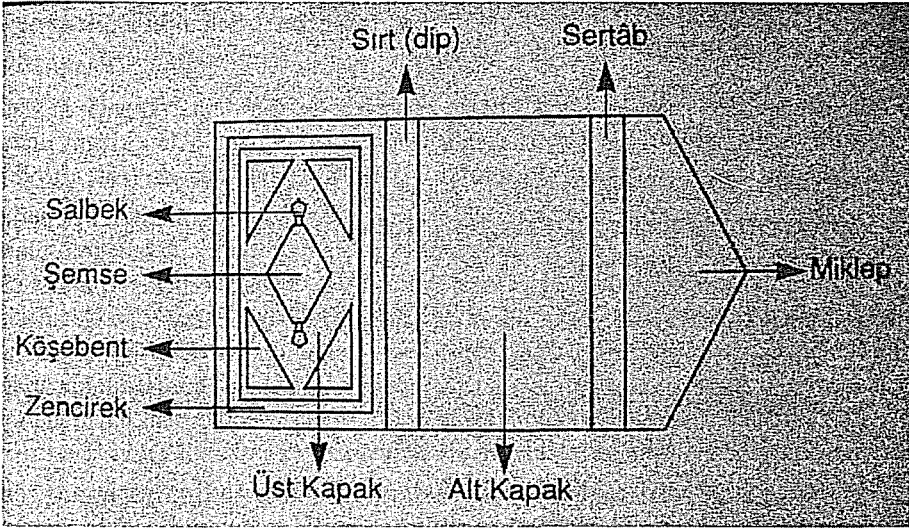
Arş. Gör. Ebru ALPARSLAN*

(Türkiye)

Türkçe'ye Arapça'dan geçen cilt kelimesi "deri" anlamına gelmektedir (Çığ 1971). Yazılı eserlerin korunması amacıyla yapılan kitap kapları çoğunlukla deriden yapıldığı için "cilt" adını almıştır (Özen 1987).

Tarihin ilk dönemlerinde papirüs ve parşömen derisine yazılan metinler silindirik biçiminde sarılıp, deri veya kumaş bir kılıf içerisinde muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Elde yazılan bir kitabın dağılmasını önlemek ve kitabı dış etkilerden korumak için bir kapak ihtiyacı doğmuş, kitap ve yazma eserler iplerle bağlanmış tahta kapaklar arasında saklanmıştır (Önder 1995). Zaman içerisinde kağıdın icat edilmesiyle; kağıtçılık ile beraber ciltçilik de geliştirilmiş (Özen 1998), M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda bugünküne benzer kitaplar hazırlanmış ve bunlar süslü kapaklarla ciltlenmiştir (Önder 1995).

Klasik bir cilt; alt ve üst kapak, kitabın arkasını örten, sayfaları bir arada tutan sırt (dip), alt kapağa eklenen ve sayfaların kenarını koruyan sertâb ve ona bağlı olup katlanarak üst kapakla kitap arasına giren ve kitabın ağız kısmını örten miklep bölümlerinden meydana gelmektedir (Özen 1998) (Resim 1).

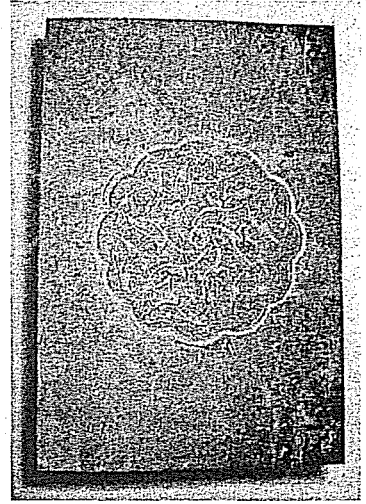
Resim 1. Klasik bir kitap cildinin bölümleri (Özen 1998)

Deri ciltler üzerindeki süslemeler genellikle dış ve iç kapak, miklep ve sertab kısmında uygulanmıştır. Cilt kapağının dış yüzeyinde şemse, salbek, köşebent ve bordürlerde süslemeler yapılmıştır(Erkan 1994). Deri ciltlerde genellikle şemse süsleme kullanılmıştır. Bu nedenle cilt süsleme teknikleri şemselerin uygulanma tarzına göre; gömme şemse, alttan ayırma şemse, üstten ayırma şemse, mülemma şemse gibi isimler almaktadır(Özen 1998).

İlk Türk Ciltleri; Doğu Türkistan'da Mani dinini kabul eden Uygur Türklerine aittir. Bu döneme ait üç tip cilt örneği ele geçirilmiş, bu ciltler; Doğu Asya Çin tarzı tomarlar (tezginç), alt ve üstü tahta kapaklı ve üstten alta geçirilen sicimin tahtaların dışında düğümlenmesiyle elde edilen ciltler ve dikişli formaya geçirilmiş ciltler olarak sınıflandırılmıştır (Özen 1998).

İslamiyet Dönemi cilt sanatına farklı bir teknik ve üslup getirmiş; özellikle Kur'an-ı Kerim'in özenle ciltlenmesi ve süslenmesi cilt sanatının gelişmesine yol açmıştır. İslamiyet'in ilk yıllarında parşömen üzerine yazılan Kur'an-ı Kerim yapraklarını bir araya getiren deri ve deri kaplı mukavva ciltler, ustalarının elinde bir sanat dalı olarak gelişmiştir (Önder 1995).

Anadolu'da Türk ciltlerinin ilk örneklerine Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde rastlanmaktadır (Tanındı 1993). Selçuklu döneminde genellikle açık veya koyu kahverengi renkli deriden yapılmış, yuvarlak şemse içerisinde rumi veya geometrik motifler bulunan ciltler yapılmıştır(Özen 1987)(Resim 2)

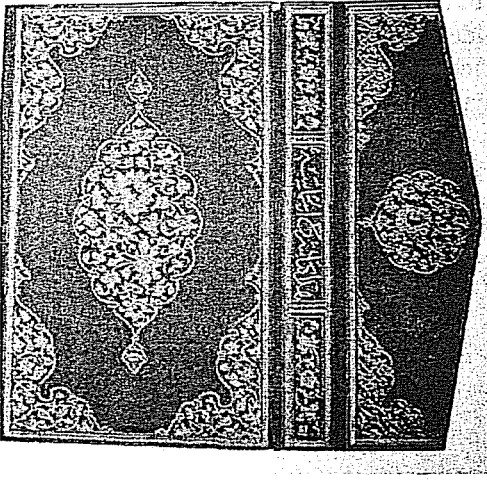
Resim 2.Selçuklu Dönemine ait

Rumi motifli yuvarlak şemse (Özen 1998).

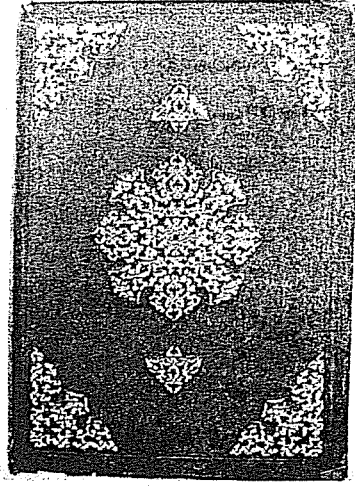
Bu döneme ait deri ciltlerde geçme motiflerinin tüm cilt kapağı kapladığı örneklere de rastlanmaktadır. Deri ciltlerin iç kapaklarında genellikle kıvgın demirle yapılmış motifler bulunmakta yada iç kapaklar düz deriden yapılmaktadır (Özen 1998)

Osmanlı Dönemi Türk Cilt sanatının en seçkin örneklerinin üretildiği dönemdir. Bu dönemden günümüze ulaşan Kur'an-ı Kerim ve kitap ciltleri, cilt sanatının ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından önem taşır ve bilinen en eski örnekler Fatih Sultan Mehmet dönemine aittir. 15.yüzyılın ikinci yarısında Fatih Saray nakış hanesinde yapılmış olan ciltlerde genellikle siyah renkli deri kullanılmıştır. Deri ciltler üzerinde bulunan şemse, salbek ve köşebentler stilize bitkisel motiflerle süslenmiş, cilt kenarlarına altın yaldızla kontör çekilmiştir. (Özen 1987). Fatih Sultan Mehmet için hazırlanan deri ciltlerden biri Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesinde bulunmaktadır (Resim 3)

Bu döneme ait deri ciltlerin iç kapaklarında kahverengi veya bordo renkli zemin üzerine katı'(oyma) tekniğinde yapılmış, rumi ve hatayi desenli şemse ve köşebent süslemeleri bulunmaktadır (Çığ 1971) Süleymaniye kütüphanesinde bulunan 1465 yılına ait kitap kabı bu örneklerden biridir (Resim 4).

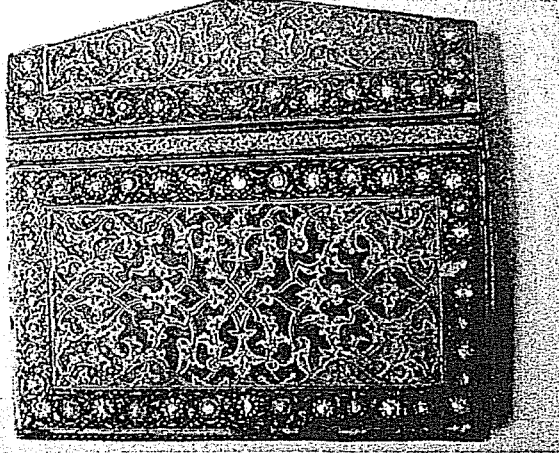

Resim 3. Fatih Sultan Mehmet için hazırlanan deri cilt (Çığ 1971)

Resim 4. Fatih Sultan Mehmet için hazırlanan Katı'a Şemse iç kapak (Üster 1996)

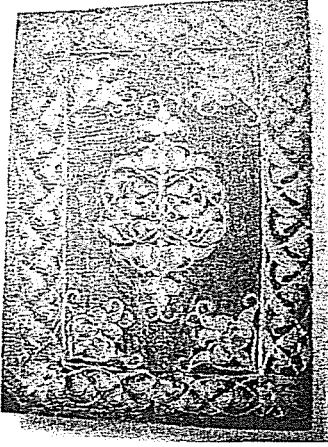
16 yüzyıl Türk Deri cilt sanatının en mükemmel örneklerinin üretildiği dönemdir. Bu döneme ait deri ciltler incelendiğinde; deri üzerinde çeşitli tekniklerle yapılmış stilize bitkisel motifler ve rumi motifler bulunan örneklerle rastlanmaktadır. Bu döneme ait ciltlerde çeşitli renklerde deriler kullanılmış, iç kapak süslemeleri zenginleştirilmiştir. Bu örneklerden; Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan inci bezemeli, deri cilt kapağı üzerinde katı'(oyma) tekniği uygulanmış, deri üzerine incilerle kuyumculuk işçiliği yapılmıştır (Resim 5).

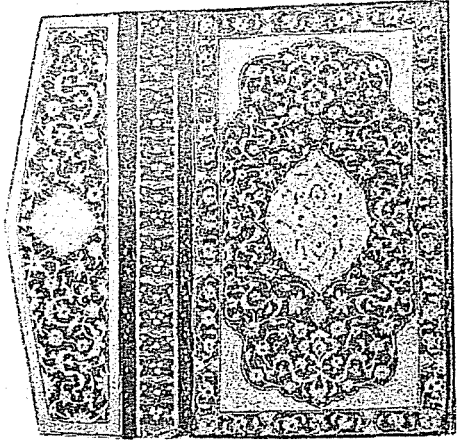
Resim 5. 16. yüzyıl'a ait katı' deri oyma cilt (Tanındı 1993).

16 yüzyıla ait deri ciltler arasında deri üzerine gümüş tel ile işlenmiş "simdüzi" ciltler, kırmızı atlas kumaş üzerine stilize rumi ve bitkisel motifler işlenmesiyle ve bu kumaşın mukavva üzerine kaplanmasıyla oluşturulan "zerdüzi" ciltler ve "murassa" adı verilen üzeri zümrüt, yakut gibi değerli taşlarla süslenmiş ciltler bulunmaktadır.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan 16. yüzyıla ait "simdüzi" cilt kahverengi deriden yapılmış ve üzerinde gümüş tel ile işlenmiş rumi ve çiçek motifleri bulunmaktadır (Resim 6) Ayrıca; Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan, kırmızı atlas kumaş üzerine altın.tel, mavi, kırmızı ve yeşil ipek ipliklerle rumi, çiçek, yaprak ve Türk motifi işlenmiş olan "zerdüzi" cilt 16.yüzyıla ait değerli örneklerden biridir (Resim 7).

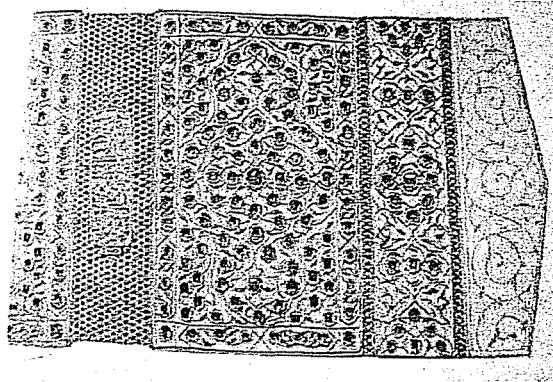

Resim 6.16.yüzyıla ait Simdüzi Cilt (Özen 1998)

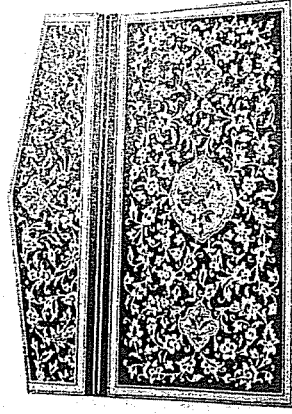
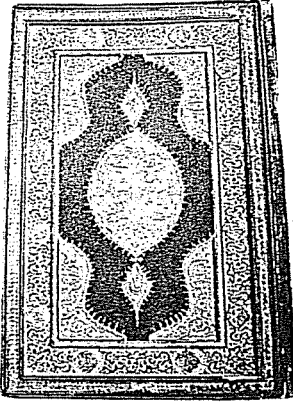
Resim 7.16.yüzyıla ait Zerdüzi Cilt(Çığ 1971)

Osmanlı Dönemi cilt sanatının en parlak dönemini yansıtan 16.yüzyıla ait olan ve Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan "murassa cilt" açık yeşil renk jat'tan yapılmış, zümrüt ve yakut gibi değerli taşlar altından oluşturulan yuvalar içerisine yerleştirilmiştir (Resim 8)

Resim 8. 16.yüzyıla ait Murassa cilt (Çığ 1971)

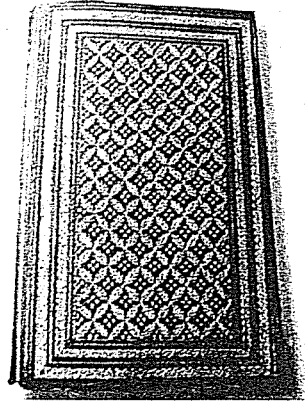
17. yüzyılda her alanda olduğu gibi cilt sanatında da gerileme başlamıştır. Bu döneme ait deri ciltlerde diğer dönemlere göre basitlik göze çarpmakla beraber seçkin örneklerin de yapıldığı görülmüştür. Türk İslam Eserleri Müzesinde bulunan 17.yüzyıla ait Kur'an-ı Kerim cildi; koyu vişne çürüğü deri üzerinde altın yaldız ile yapılmış hatai, bulut ve stilize çiçek motifleri bulunmaktadır (Resim 9).

Resim 9. 17. yüzyıla ait Kur'an-ı Kerim cildi(Çığ 1971) Resim 10. 18. yüzyıla ait lake cilt(Çığ 1971)

18. yüzyıla ait deri ciltler incelendiğinde; daha çok **lake ciltler**: deri üzerine çeşitli boyalar ve altın yıldız ile motifler boyandıktan sonra vernik çekilerek yapılan ciltler, **sırma işlemeli ciltler**: deri üstüne motiflerin sırma ile işlendiği ciltler, **yek-şah ciltler**: altın yıldız ile boyanmış deriye yek-şah demiri kakmak suretiyle yapılan ciltler ve **realist motifli ciltler** göze çarpmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan 18. yüzyıla ait siyah renk lake cilt; altın yıldız ile renklendirilmiş, altın yıldız üzerinde çeşitli renklerde çiçek, yaprak ve stilize edilmiş motifler görülmektedir (Resim 10).

Türk Cilt Sanatının tarihsel gelişimi incelendiğinde; 19. yüzyılda daha çok **şukufe üslubu ciltler**: doğal veya üsluplanmış çiçek minyatürleri, buket ve vazolu çiçeklerin resmedildiği ciltler, **zilbahar ciltler**: deri üzerine ezme altınla fırça kullanılarak geometrik çizgiler çizilmiş, kesişen hatlar arasına yıldız ve noktalar konulmuş ciltler yapıldığı görülmektedir (Özen 1998). Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan şukufe cilt (Resim 11) ve Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan zilbahar cilt (Resim 12), 19. yüzyılın değerli örnekleri arasındadır.

Resim 11. 19. yüzyıla ait şukufe cilt(Çığ 1971) Resim 12. 19. yüzyıla ait zilbahar cilt(Özen 1998)

Türklerin yüzyıllar boyunca süren medeniyet ve kültürlerinden etkilenen Türk Cilt Sanatı, Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde ilk örneklerini vermiş, Osmanlı İmparatorluğu döneminde; 15 ve 18. yüzyıllar arasında en ihtişamlı dönemini yaşamıştır. Daha sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve ekonomik güçlükler bütün sanat dallarında olduğu gibi cilt sanatında da gerilemeye neden olmuştur. Bununla birlikte değişen insan ihtiyaçlarının karşılanması, gelişen hayata ayak uydurabilmek için 20.yüzyılın başlarında klasik Türk cildi, yerini modern cilde bırakmıştır. Türk Cilt Sanatımızın günümüze ulaşabilen seçkin örnekleri müzelerde ve kütüphanelerde sergilenmektedir.

***Ankara Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi.**

KAYNAKÇA

- ÇİĞ, Kemal (1971) **Türk Kitap Kapları**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul.
- ERKAN, Meral (1994) Osmanlı Dönemi El Yazması Deri Cilt Kitap Süsleme Örnekleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ÖNDER, Mehmet (1995) **Antika ve Eski Eserler Kılavuzu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ÖZEN, Mine Esiner (1987) "Klasik Cilt Sanatımızın Bazı Özellikleri", **Antika Dergisi**, sayı:25, Ankara.
- ÖZEN, Mine Esiner (1998) **Türk Cilt Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- TANINDI, Zeren (1993) "Türk Cilt Sanatı", M.ÖNDER (Koordinatör) **Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- ÜSTER, Celal (1996) "Cilt Sanatına Tutulan Büyüteç", **P Sanat Kültür Antika Dergisi**, sayı 2, İstanbul.